

כ"ג בשבט תש"ס

בזה יום
נמקדו שאל המהרי"ן
שם בו מסורת אין חול
מסמך שם דברי המנהל
נאמר נאמר שני נצרה זה כמנהג ש"ך בציבור כלבד

אכן אצל הדעות יבואם האפשרי אצל חכמים אסמך
ממנה יולאי מן או יוראי מהנהגו באי בקפוא
ומה לרשמה נגמ חינוך הולקם שם חינוך אצל שמה אסמך
שאלוים חכמים

אז ית' אש' הקי' בסוף סמך פה ממש הרמב"ם ואלו הרמב"ם
במק בתי' היו נאמין במקור מן ומה ודבר מן מן נאמין
יהאלי שמומך אש אולי מן ומה שמש קה' הנהגו שאלו
בן מאלה האונק' הדבר הזה אלא היו שמש בים הים
ואצפה שמה מן ומה אלו קה' בן מן ומה אלה אלה אלה
אלה הדקס שיבאו ויעיד אלה אלה אלה אלה אלה אלה
בהם אלו אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה
ממך אלו אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה
אש בן אלו אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה

מתי
אולי
חכמי

אש בן אלו אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה
שהמה בשם אש אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה
אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה
האלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה
אכן נראה מן אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה
אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה
היה אש אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה
ממך אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה
אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה
אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה אלה

שלמה יוסף מחפור

רב ומו"צ

דשכונת נוה אחיעזר ושכון ו'

בני-ברק

בס"ד, יום א' אב ואל"כ

כבדוק

ר' ארי צבי זיקוטסקי ור' ארי גרינפען הוו

שלא לבב בענין מסורה בעוף השנייה והחזקתו
מקובלני שהם כאלו וכן ראוי בשעת הש"כ
הפיוט זמיר שמוטה בשני אול צדוק הרה"צ
סלמי וצאף שהיה שולח מוחתה וקני וילק קולקו
ששט לפני כמה פעמים חזקתו ופנינות ואין
פוצה ע"ה ואמר ע"י שיש לנו מסורת קדם
ואצרו שלא לבבם עקבי החזקין עצה שאין
זהם מסורת אמר וכתובים כסמול של מסורת
אחרת קרוך הקדר אמר אין להם מסורת
קצתם שלח הכוראם וכתובים כסמול של מסורת
אחרת אקל אמר יש להם מסורת אמר
אין הכו נמי קצה תלוי קמא עקב קמא עקב

ח"ט בארצה

שאר יוסף מחפור

ב"ה אלול תש"א

כבוד הרב אריה גרינשפן ז"ל

ל"ה אריה הנעלה?

כבוד צדקתה רבוב בעטן כלככיה, זלדעת כיון שאין לשאול עדיין
מענות בהן לשמור, פלא אין לכן מענות לא לכן כי לא פכיתוס, יכולים
הם למנון על מענות לשנת תעצה ואלו טובה רבנו זלככנת.

ובכר פרסם ל"ה זכר עשר טובות במצות בריה"ל, "הכבוד מכלתו
במענות יגדלתי וגם כזרה לפרסומי על המרבה

בכל קטבול הרחל

י"ט תשרי תש"א

קונטרס

קרני חגבים

על עניני אכילת חגבים

ובסופו יבואר דיני חגבים

בקצרה

הקדמה

כתב הרמב"ם כריש ה' מאכלות אסורות מ"ע לידע הסימנין שמכדילין בהן בין בהמה כו' וחגבים שמותר לאכלן ובין שאין מותר לאכלן וע"ל כסי' א' שהבאנו שו"א שאפי' אין רוצה כלל לאכלן מ"ע ללמוד ולידע דיני סימני חגבים ולפ"ז אפי' למנהגנו שאין לנו מסורת איזה מותרין ואין אנו אוכלין אותן מ"מ יש מצות עשה מיוחדת ללמוד דינים אלו מלבד המצוה הכללית של ת"ת ואפי' לפ"מ שפקקנו שם ע"ז עכ"פ פשיטא דלא גרע משאר ת"ת שמצוה ללמוד ולידע כל דיני' ופרטי'. והנה לפי שראיתי שמצוה זו פרטי' מעמים בשו"ע וראשונים לכן שמתו לבי לעיין בזה בעז"ה ולברר כל פרטי' עד מקום שידי מגעת, וכתבתי עיקר קונטרס זה לפני הרבה שנים וכעת סידרתיו בעזה"י באורך, ובסופו כתבתי כל הלכות חגבים בדרך ביאור על השו"ע [ומובן שלא באתי להורות הלכה למעשה כלל רק להעיר את הלומד].

יוסף אסתר ושא תשרי
 כ"ג הרב ארי ציוואטאוסקי נ'
 קבלתי מכתבך וזמקום החליטה ללמד חכם
 חצי תשעה צ"ל עתך שהיא כמעט כל התשובה.
 לא חסר כאן אלא הכתבה בחילי דולמא-אם
 כל הפנים שהיה לנו מלך עם צדק היתאנים
 ולא אצלנו חזנים אם צ"ל מכריז לג' שמו
 לחזנים היא שלימה.
 וכן היה שכן צ"ל בחמילא אצל בית ערוך
 השלחן (צריך ושל) לא היה מלך בין ליטאים
 ומימינו, אמר באור ישאל צדקו כמה שנים
 ולא ניקטלה אכילת החזנים (ואין להלכות אי
 אכילת מטעם מאוס אצל כל האדם לעולם
 ישם יחזים למעט עפע כל צדק וזכר
 אם הוא חכם).

ב"ה טאהה

דב"ד ויקר
ב"ב האלה

RABBI MOISHE STERNBUCH

Vice President "Eda Hacharedit"
And Dayan Jerusalem Beth-Din
Head Torah Centre Community
Johannesburg S.A.

משה שטרנבוך

נשיא העדה החרדית בעיה"ק
מועדים וזמנים, "תשובות והנהגות" ועוד
אב"ד דק"ק חרדים ביוהנסבורג

הכתובת בירושלים:
רח' משקלוב 13, הר-נוף, ירושלים
טל: 6519610

בעזרי"ה, יום

אום רב!

קלתי מכתבכם אונגות הנפש אלהים,
ונכחה את אסמון של המעלה דמיאן אבך, כי כשי מליק אכסיר קולב קזה מלג
אנכי, ודקליון של. בראונב מאוו חלביה רים, וטען אנו הוכח זל חלק אנו סומכין
על משרת אשר כמו דרונטת
וי פנו מדמענו הולו אננו חלקי נכטה מקומות, ומל' אנו ה' י"ק" אצל
(פ"י מוצר שיתן פ"ח זמני אלה אננו) ולאו אמוז למעלה אפסלנו ור"ס אנו
מאז נלחנו מעוקב י"ק אצלנו אבך הווארוה ודקלוקת כמו אצלנו וסמך דיני וז'
זי ג"ק אצלנו אבך י"ק אנו ט"ה אבך הווארוה ודקלוקת כמו אצלנו וסמך דיני וז'
נכחה, וסמכין על משרת אנו וז' כמאמלך כמו אצלנו
כדי כח אבך אש

אבך שטרנבוך

משרד הרבנות רמת-גן

בטי"ד

לשכת הרב הראשי
הרב יעקב אריאל

גן אורי כ"ז תש"ס

ארכ'

רה"ח אורי גוינסון

שאו' וברכה.

הסדרה נותנת לאדם סליה הקיימת נוכח אף בגורם
יחשף גם ד' חסדים. ראשית, אדם יגמול הישגיו. א'
תצנח שיהיה ואע"פ ויק מנוח-א' יכולה הוסיף-
אמין ד' גמולו של הישגיו. כי נחמד אלוהים.
ואם צליל אע"פ זה אג' ג' בסדרה, יש לזקק בקיבו' א' גזל-
השקנה. ואל' הרבנות התג' אלתו.
ועצמה לשי' א' ק' היכה דגור' זיוג' בז' גור'
היהוג' אז אול' חסדים היג'ול' אוו' יתק' ב'א'ה'ה'...
ג' ראש' לשי' שהוק'ל- נעק' ב'א'ה'ה' ית'ה'
אין אלוהים גל' אלת' האל' היצ'נה.

בניס' בתורה

חלק ח'

חגבים

חגבים

הרב חננאל סרי ופרופ' זהר עמר

א. מבוא

דרכה של התורה למנות בשמות את המיעוט⁵. אם כן, ברבות המינים הטמאים, נקבה התורה בשמותם רק את ארבעת סוגי הטהורים - ארבה, סלעס, חרגול וחגב. לכל אחד מסוגים אלו נוספה המלה "למינו" או "למינהו". חז"ל⁶ זיהו כל שם מקראי לשם שנהוג היה בימיהם: "ארבה זה גובאי, סלעס זה רשון, חרגול זה ניפול, חגב זה גידאן." המילים "למינו" "למינהו" מוסיפים את "ציפורת הכרמים ויוחנא ירושלמית והערצוביא והרזבנית". בסך הכל נימנו אפוא לפי התורה ומסורת חז"ל שמונה שמות של חגבים טהורים. אין הכוונה כאן בהכרח למינים ספציפיים (ע"פ ההגדרות המדעיות בימינו), אלא לקבוצות חגבים בעלי איפיונים מסוימים, כפי שהדבר עולה מסוגיית הגמרא⁷.

לפי הכתוב בתורה¹ המותר באכילה משרץ העוף הוא "ההולך על ארבע אשר לו כרעיים ממעל לרגליו לנתר בהן על הארץ", ובפירוטם אתה מוצא: "את הארבה למינו ואת הסלעס למינהו ואת החרגל למינהו ואת החגב למינהו"². במשנה³ נאמרו סימנים נוספים לכשרות החגבים - "כל שיש לו ארבע רגלים וארבע כנפים וקרסוליים וכנפיו חופין את רובו." רבי יוסי מוסיף במשנה את המילים: "ושמו חגב".

בקטגוריה של הסימנים הכלליים שמובאים בתורה ובמשנה יכולים להכלל לכאורה מאות מיני חגבים טהורים, כאימרתו של אבימי בריה דר' אבהו "זי מאות מיני דגים הן וחי מאות מיני חגבים"⁴.

¹ ויקרא יא כא

² ויקרא יא כב

³ חולין ג, ז

⁴ בבלי, חולין סג, ב. בגירסת הירושלמי (תענית

פ"ד ה"ה) מובא הדבר בשם ר' חנינא בריה דרב אבהו: "שמונה מאות מיני חגבים טהורים"

⁵ חולין סג, ב

⁶ חולין טה, א

⁷ ראו בהרחבה, ז' עמר, "זיהוי מיני שרץ העוף – בראי המסורת והמדע", בד"ד 11 (תשס), עמ' 5

שם מקראי	תרגום ארמי	מינים נוספים	סימנים
ארבה	גובאי	ציפורת כרמיים*	אין להם גבחת** ואין להם זנב
סלעם	רשון	אושכף, יוחנא ירושלמית	יש להם גבחת ואין להם זנב. נכלל בהם גם זה שראשו ארוך
חרגול	ניפול	כרספת, שחלנית, ערצוביא (נ"א: עזרונא, צרויא)	יש להם זנב וגבחת
חגב	גדיאן-נדיין	רזבנית (נ"א: דובנית, זרבונית)	למין זה אין כנראה סימן היכר מיוחד

* מזוהה עם הגובי המצרי (Anacridium aegyptium) באנגלית: Egyptian Tree Locust.
 ** הכוונה כנראה ללוחית הגב של החזוה הקדמי שהיא קמורה וחלקה כמצח האדם.

המסורת של קבוצה זו השתמרה בשל חשיבותה למאכל, בהשוואה לשאר מיני שרץ העוף. דבר המסביר גם מדוע נזכר הארבה ראשון, בין המותרים לאכילה. תהליך איבוד המסורת של שאר הקבוצות היה ארוך והדרגתי. בימי הביניים המוקדמים לא היתה בקהילות, אשכנזי בקיאות בשמות החגבים הכשרים, ולא נשמרה אצלם מסורת אכילה¹¹.

מכת ארבה באתיופיה (1978)
 מתוך: הארבה במסורת ישראל, זהר עמר, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, 2004

ישנן עדויות אחדות לאכילת חגבים בודדים מסוימים, לבד מהארבה (גיראד), שהיו להם סימני כשרות. נוהג זה משקף לדעתנו את שרידיה האחרונים של מסורת מיני שרץ העוף האחרים שזכרו בתורה ובמסורת חז"ל, ראו ז' עמר, "אכילת חגבים: שקיעת תרבות תלמודית בקרב יהודי תימן", בתוך: עטרת יצחק (י' טוב עורך),

תנ"ך תשס"ד, עמ' 177-196

¹¹ ראה: רש"י ורלב"ג בפירושו לויקרא יא, כא; המאירי, בית הבחירה לחולין סה; ט"ז יו"ד פה, א; ערוך-השלחן, יו"ד סי' פה

מעבר לסימנים הכלליים ולשמות הספציפיים של החגבים הכשרים, יש סימני כשרות נוספים אשר נמסרו במסורת שבעל-פה, ולהם משקל רב ומכריע בכל הקשור לאכילת החגבים בימינו, הלכה למעשה. בסימנים אלה נדון בהרחבה בהמשך.

מתוך ארבעת מיני החגבים שנמנו בתורה ניתן לזהות בבירור רק את הארבה; לגבי השאר הוצעו פרושים אחדים, ולא ניתן להגדירם בבטחון⁸. לפי רוב הצעות הזיהוי מקובל שהחרגול, הסלעם והחגב שזכרו בתורה הם מיני חרקים שלא מתפתח אצלם בדרך כלל יצר ההתלהקות⁹. המסקנה העיקרית שעולה ממחקרים אלה היתה, שבעבר היו ידועים במסורת הרבה מיני חגבים כשרים; חלקם מזיקים ובאו בלהקות או במופע חברתי וחלקם חיו כפרטים בודדים. אולם במהלך הדורות נשתכחה המסורת של רוב המינים ובפועל נאכל במאות השנים האחרונות רק ה"ארבה למינו"¹⁰.

⁸ ש' בודנהיימר, "האנטומולוגיה אצל היהודים בימי קדם", ירושלים, קובץ החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, ירושלים תרפ"ח, עמ' שה-שטו

⁹ ראה בהמשך בפרק המופע הלהקתי של הארבה
¹⁰ אצל יהודי תימן, בעיקר בקרב אלה שהיו מרוחקים ממרכז ההשפעה ההלכתית של צנעא,

ומכל אזור המזרח התיכון וצפון אפריקה. דבר זה הושג הודות לכך שהארבה מודבר בימינו ע"י ריסוס יעיל באזורי מוצאו - במזרח אפריקה ובדרום חצי האי ערב. הדברת הארבה גרמה לכך שלבני יוצאי תימן וצפון אפריקה, שנולדו בארץ, ושאבותיהם אחזו במסורת אכילת הארבה הכשר¹⁸, חסר הידע בהכרת סימניהם ובמסורת אכילתם. מאחר שבני הדור אשר הכירו את סימני הארבה הכשר מתמעטים, קיים חשש שאיתם תיעלם גם המסורת מסיני של כשרות הארבה. בלשון "ברם זכור אותו האיש לטוב..." שיבחו חכמים אדם שפעל למנוע השתכחות התורה כולה¹⁹, או למנוע גניזתו של אחד מספרי המקרא²⁰, ואף אם פעל למען אפשרות השימוש בהלכות מסויימות²¹, או למען הצלתה של שמועה אחת²². המסורת הנוגעת לחגבים עדיין קיימת היום, ובידינו היכולת לשמרה לדורות הבאים.

היו שכבר השלימו עם אבדנה של מסורת האכילה של החגבים, ואף דרשה דרשו כדי לתמוך בכך, ממה שנאמר בחומש דברים (יד, יט) "וכל שרץ העוף טמא הוא לכם", ולא נאמר "את אלה מהם תאכלו" כמו בחומש ויקרא²³, ולא נתפרשו סימני החגבים הטהורים - "לרמוז שעתידים להשתכח ולהיות נוהגים איסור בכל שרץ העוף"²⁴.

לעומת זאת, בחלק מקהילות ספרד¹², צפון-אפריקה וארץ-ישראל היו ידועים חלק ממיני החגבים המותרים באכילה עם הסימנים הנוספים שהועברו במסורת¹³. פסיקתו של ר' חיים בן עטר (תנ"ו-תק"ג) לבני עירו נגד אכילת חגבים השפיעה על חלק מיהודי צפון אפריקה, שנמנעו מאז מלאכלם¹⁴. אולם היו גם לא מעט רבנים שיצאו בחריפות כנגד פסיקתו¹⁵. מסורת אכילת הארבה הכשר נשמרה בימינו בקרב כל בני תימן לפליגיהם השונים ואצל חלק מיהודי צפון-אפריקה¹⁶. בידי אלה נשמרה מסורת ברורה רק לגבי מספר מינים מצומצם בהרבה ממה שלכתחילה התירה התורה.

א. החשיבות שבזיהוי החגבים הטהורים

ביובל השנים האחרון נעלמו כמעט לגמרי להקות הארבה מארץ-ישראל¹⁷

¹² רשב"א, תורת הבית הארוך ג, א; חידושי הרשב"א חולין סה, א.

¹³ ר' שמעון ור' צמח בני ר' שלמה בן שמעון דוראן, ספר יכין ובעז, ליוורנו 1871, א, ס"י סד ודברי המגיה, שם. סיכום המקורות על מסורת הארבה בצפון אפריקה, ראו בתוך ז' עמר, הארבה במסורת ישראל, רמת גן תשס"ד, עמ' 81-63 [להלן: עמר ארבה].

¹⁴ ראה: פרי תואר יו"ד פה, א ובפירוש אור החיים לויקרא יא, כא; ש' שמעוני, גנזי שלום, ליו"ד סי' ה

¹⁵ למשל: הרב פתחיה מרדכי בירדוגו, נופת צופים ליו"ד סי' יג; הרב משה טולידנו, מלאכת הקודש, לפרשת שמיני; ר' אברהם אנקאוה, זבחים שלמים, ה'ל שחיטה א, ב; הרב יחיא קורח בפרושו לכתר תורה (התאג') 'מרפא לשון' לויקרא יא, כא. ועוד ראו בהרחבה סוגיה זו, עמר הארבה, עמ' 174-157

¹⁶ עמר, הארבה, עמ' 101-63

¹⁷ נחילי ארבה גדולים הגיעו לארץ-ישראל בחודש חשון תשס"ה. בעקבות זאת התקיים בראש העין בתאריך כה כסלו (תשס"ה), כנס בנושא שימור מסורת הארבה בראשות הרב שלמה מחפוד והרב עזריה בסיס ובו השתתפו כ 350 איש.

¹⁸ עוד על אכילת ארבה בתימן, ראה: א' גימאני, "הארבה במשכנות בני תימן", בד"ד 10 (תש"ס), עמ' 17-37.

ראה עוד אנציקלופדיה תלמודית בערך חגבים (כרך יד).

¹⁹ ב"ב כא א

²⁰ חגיגה יג א

²¹ דיני קנסות, ע"ז ח ב, סנהדרין יג ב

²² חולין נד א

²³ יא כב

²⁴ ה"ר יחיא קורח בפירושו מרפא-לשון לכתר

סימנים ברורים. לשם כך כדאי לנסות להעמיד זיהויים אלו על הגדרות מדעיות מדויקות, ויתכן שבדרך זו נוכל לקבע לתמיד את המסורת הזו.

בתקופה המודרנית תיתכן השלכה מעשית, לנושא זה. בשטח ייצור המזון ישנו כיום תיעוש מתקדם, הנזקק לחומרי גלם המופקים ממקורות שונים, לא מן הנמנע, שנוכל למצוא שימוש במקור מזון כשר זה, אשר יחסוך לנו בעיות הלכתיות קשות הקיימות בהפקת חומרים מאיסורים. במיוחד לאור העובדה שמדובר במזון כשר, שאינו בשרי ואינו חלבי, אינו דורש שחיטה, תנאי גידולו קלים, והוא מכיל מרכיבי מזון חשובים²⁶.

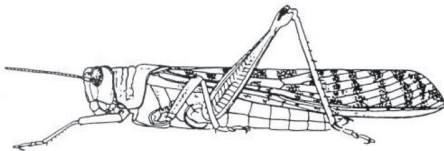
ב. מין הארבה השכיח

בעולם קיימים כמה מיני חגבים העשויים להופיע בהתאם לתנאים סביבתיים שונים הן במופע הבודד והן במופע הלהקתי. מיני ה"ארבה" הנפוצים והחשובים ביותר בעולם העתיק, לפי סדר חשיבותם, הם:

1. ארבה המדבר

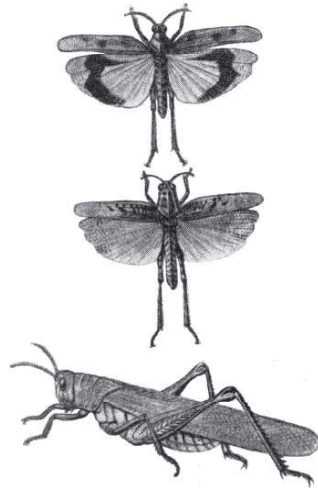
Schistocerca gregaria.

Desert Locust, *Afrikanische Wüstenschrecke*, -
Wanderheuschrecke, Criquet pèlerin,
Пустынной саранчой

ארבה המדבר

מתוך הארבה במסורת ישראל, זהר עמר, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, 2004

סימני החגבים. ארבע רגלים, שתיים נראות בתמונה התחתונה, ארבע כנפיים, החופות רוב הגוף, נראות יפה בשתי התמונות העליונות (הצבעים של הארבה מוטבעים בכנפיים), שתי רגלי הניתור, למעלה מתוחות ובתחתונה נראית משני הצדדים. ע"פ פליקס, החי במשנה, ירושלים, תשל"ב.

חשיבות נוספת קיימת בעצם ידיעת סימני הכשרות, שכן יש מפרשים שראו בכך מצות עשה של הבדלת טהור מטמא. דבריהם הסתמכו על משמעות דברי הרמב"ם בספר המצוות (עשין קנא-קנב): "שאונו נצטוינו לדון בסימנים אלו", וכך גם משתמע מלשונו בפתחת הלכות מאכלות אסורות: "לבדוק בסימני... להבדיל בין טמא לטהור"²⁵.

רבים מנושאי מסורת זו מציינים, כי אחד מהסימנים הנדרשים, הוא טביעת העין, המזהה את החגב הכשר, ללא

תורה (תאג') בויקרא יא, כא. ועי' הרב שלמה קרח, עריכת-שלחן ח"ג עמ' קמ, כי עם השמדת הארבה, ישתכח במשך הזמנים עד שלא ידעו איזהו הכשר.
²⁵ וכן סמ"ג, עשין סא; ספר החינוך, מצוה קנב, והעיר בעניין זה הרב יוסף חיים קנייבסקי: 'שיש אומרים שאפילו אין רוצה לאכול, מצות עשה ללמוד ולידע דיני חגבים ולפי' אפילו למנהגנו, שאין לנו מסורת איזה מותרין ואין אנו אוכלין אותם, מ"מ יש מצות עשה מיוחדת ללמוד דינים אלה, מלבד המצוה הכללית של תלמוד תורה' (הקדמה לקונטרס 'קרני חגבים', עמ' קיד).

²⁶ על ערכו התזונתי של הארבה ושימושו ברפואה, ראו עמר, הארבה, עמ' 55-45

גם למסורת שבידי יהודי תימן, ואף היא מתייחסת בדרך כלל למין זה. שם, כמו בארץ-ישראל, היה ארבה המדבר שכיח ביותר, בעוד שהחגב הנודד עשוי להגיע בעזרת הרוחות לעיתים רחוקות ונדירות. למין החגב הנודד ישנם כמה תת-מינים ויש הממיינים את זה אשר עשוי להגיע (נדיר) לתימן כחגב נודד מתת-מין אפריקני (*Locusta migratoria migratoroides*) אם כי בקרב החוקרים אין עדיין הכרעה סיסטימטית מוסכמת.

במסגרת תישאול שנערך לעשרות רבות של יהודים מתימן שהכירו את הנושא מקרוב, הוצגו בפניהם פרטים חיים של ארבה המדבר, גובי מצרי וחגב הנודד. כמו-כן הוצגו בפניהם פרטים מיובשים עם מיני חגבים נוספים וסדרה של תמונות חגבים שונים. כולם, ללא יוצא מהכלל, זיהו בבירור, וללא כל היסוס, את ארבה המדבר כמין הכשר, ובמיוחד הצביעו על הארבה בגוון הורדרד. לעומת זאת, את החגב הנודד, יש שציינו כלא מוכר, יש שלא יחסו חשיבות להבדלים בינו לבין ארבה המדבר והחשיבוהו ככשר, ויש שכלל לא הבחינו בהבדלים ביניהם. שאר המינים היו מוכרים להם מתימן, אך רובם (למעט גובי המצרי) נחשבו כטמאים.

2. בצפון-אפריקה

בצפון אפריקה שכיחים כל שלושת מיני הארבה: המדברי, המרוקני והנודד. אולם למעשה, המין השכיח הגורם לנזקים הרבים ביותר הוא ארבה המדבר. דבר זה עולה בקנה אחד עם העדויות שאספנו בהקשר לזיהוי מין הארבה הכשר שנאכל במרוקו. גם שם ניתן להסיק מעשרות ראיונות שנערכו, שמין הארבה העיקרי והשכיח ביותר שהותר לאכילה היה ארבה

2. הארבה האירופי הנקרא גם חגב נודד

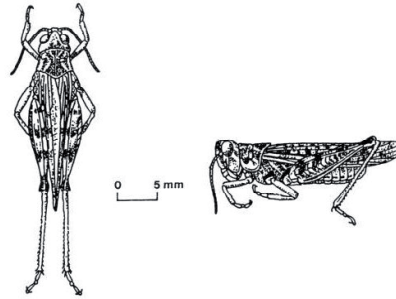
Locusta migratoria

African Migratory Locust,
Wanderheuschrecke, Criquet
migrateur, Перелетной саранчи

3. הארבה המרוקני הנקרא גם צלבגב מרוקני

Doclostaurus marocanus

Locusta marocana, *Marokanische*
Wanderheuschrecke, Criquet
marocain, Марокканская саранча

צלבגב מרוקני

מתוך הארבה במסורת ישראל, זהר עמר, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, 2004

1. בארץ-ישראל ובתימן

בארץ-ישראל מצויים שני המינים האחרונים במופע הבודד, ויש עדויות היסטוריות בודדות ונדירות להופעתם במופע להקתי באזורנו ולגרימת נזק רב לגידולים החקלאיים עם הופעתם.²⁷ לכן למעשה בא בחשבון בעיקר ארבה המדבר. מין זה הוא השכיח ביותר מבין אלו שפקדו את הארץ בעבר, ומקורו באפריקה או בחצי האי ערב. ר' שמעון בכר יעקב, שהתייחס בשנת תנ"ד (1694) למכת הארבה ולאכילתו בארץ, כתב: "כיון שלא יש אלא מין אחד, על הרוב כולם נקראים ארבה".²⁸ מציאות זו מתאימה

²⁷ ש' בודנהיימר, "על מיני ארבה נדירים בישראל", ארץ-ישראל, ב (תשיג), עמ' 39

²⁸ מ' בניהו, "לקוטות לתולדות קשריהם של חכמי

ארץ-ישראל עם חכמי איטליה", סיני, לה (תשיד), עמ' סה. [להלן: בניהו]

חגבים מסויימים, שבהם מאותו המין עשויים להתפתח שני מופעים שונים. כל פרט הבוקע מהביצה עשוי להתפתח, בהתאם לתנאים השוררים בסביבתו, לאחד משני מופעים: להקתי (phasis gregaria) ובודד (phasis solitaria). אלה נבדלים ביניהם בצורת גופם, בצבעיהם, ברבייתם, בהתפתחותם ובאופי פעילותם. שני המופעים נבדלים זה מזה בצורה קיצונית עד כי בעבר סברו שמדובר בשני מינים שונים. הגורם העיקרי שאחראי למעבר ממופע בודד ללהקתי הוא העליה ההולכת וגדלה בצפיפות האוכלוסייה, ובהתאם לתנאים סביבתיים, כמו: לחות, טמפרטורה וזמינות מזון³³.

המופע הנודד הוא הצורה המזיקה ביותר לצמחיה ולמקורות המזון של האדם. כמעט כל המקורות המתעדים את אכילת הארבה הכשר מציינים את נזקיו ואת הרעב שנגרם בעטיו מחד גיסא, ואת תועלתו כמאכל מאידך. כך כתב הרב מ' טולידנו³⁴: "לכן דינא הוא דחגבים אלו הבאים בעת צרה ליעקב וישחיתו את יבול הארץ, שיש להם ד' סימני טהרה הם ובניהם אשר ילדו הנקרא אמרי"ד, שמותר לאוכלם בקינוח סעודה בשבתות וי"ט."

למעשה, רק את המופע ההמוני של הארבה ניתן ללקט בכמויות גדולות, ללא טרחה מרובה. הדבר כמעט אינו מעשי במופע הבודד. המופע הנודד שונה מהמופע הבודד במראהו, למשל גווניו, שהיו סימנים חשובים בהגדרת הארבה הטהור ע"פ המסורת. נראה שלכתחילה היה גם

המדבר. לגבי שאר המינים, שהיו מצויים בצפון-אפריקה, יש עדויות מעורפלות יותר, שאינן מאפשרות, לפי שעה, להגיע למסקנות חד-משמעיות. חלק ניכר מהן מצביע על אפשרות שגם הארבה המרוקני נאכל. מחמת עדויות אלו, נתרכזו בסקירה זו רק בארבה המדבר.

ג. הארבה המלוהק והמזיק

יהודי תימן וצפון אפריקה לא נהגו, בדרך כלל, ללקט חגבים שחיים כפרטים בודדים, אלא רק ארבה שמופיע בלהקות. הרב עמרם קורת, רבה הראשי והאחרון של יהדות תימן בגלותה, כתב בספרו סערת תימן²⁹: "מסורת וקבלה בכל נפות תימן מדורות קדומים, שהארבה המפורסם העולה בריבוי עצום, הנקרא בערבי ג'ראד, שמין חגב הוא וטהור". מכאן דייק הרב שלמה קורח³⁰: "ומה שדקדק לומר הבא בריבוי עצום, בא לאפוקי מאלה הנמצאים בשדות בודדים, ובדרך כלל צבעם משונה כגון ירוק ובעלי גוונים אחרים, ואינם כצבע אלה הבאים בריבוי, דרך כלל צבעם חום אפור." סימנים אלו מתייחסים לארבה המדבר מהמופע הבודד. וכן העיר הרב יוסף קאפח³¹: "בדרך כלל אין המינים הטמאים באים מחנות מחנות, אלא מתרבים בימות הגשמים, ביחוד בין דשאים ועשבים. אבל המינים הטהורים באים מחנות מחנות, ויצא חצץ כולו³²."

בספרות המדעית הכינוי "ארבה" אינו מורה על מין מסויים של חגבים, אלא על תופעה ביולוגית של חגבים המופיעים בלהקות ולא במופע בודד. בראשית שנות העשרים הוכיחו כמה מדענים ובראשם אוברוב (Uvarov), שישנם

³³ B. Uvarov, Grasshoppers and Locusts, Cambridge 1977; A. Steedman, locust Handbook, England 1990; M.P.Pener, "Locust Phase Polymorphism and its Endocrine Relations", Advances in Insect Physiology, 23 (1991), pp. 1-79.

³⁴ מלאכת-הקודש לפרשת שמיני

²⁹ ירושלים תשנ"ג, עמ' צד

³⁰ עריכת השולחן ח"ג, בני-ברק תשמ"ה, עמ' קלו

³¹ הליכות תימן, ירושלים 1987, עמ' 812

³² משלי ל כז

"מין" בסיסטמטיקה המדעית החדשה ובין משמעותו ההלכתית³⁸. אולם גם על-פי ההלכה, ש"היוצא מן הטמא - טמא, והיוצא מן הטהור - טהור"³⁹. ברור שיש להתיר את שני המופעים כיון שהם יוצאים זה מזה. סביר להניח שבעבר היתה גם מסורת של אכילת הארבה מהמופע הבודד, והאיסור בימינו הוא רק משום העדר מסורת. הרב יוסף קאפח נשאל בענין כשרותו של הארבה מהמופע הבודד, והשיב, שאם כיום ברי לנו לגמרי שקיימת זהות מוחלטת בינו לבין הארבה המלוהק הכשר, אין להבדיל ביניהם מבחינה הלכתית, וגם הארבה הבודד מותר.

ה. כיצד נעשה זיהוי הלכתי בנושא כשרות?

זיהוי בעלי החיים הטהורים נעשה, ע"פ שמוותיהם, מסורת אכילתם וסימניהם, כמוש"כ הרמב"ם בהל' מאכלות אסורות⁴⁰: "עוף טהור נאכל במסורת, והוא שיהיה דבר פשוט באותו מקום שזה עוף טהור. ונאמן צייד לומר עוף זה התיר לי רבי הצייד, והוא שיוחזק אותו צייד שהוא בקי במינין אלו ובשמותיהן. מי שאינו מכירן ואינו יודע שמותיהן בודק בסימנין אלו שנתנו חכמים." הוא הדין לחגבים⁴¹: "מי שהוא בקי בהן ובשמותיהן אוכל, והצייד נאמן עליהן כעוף, ומי שאינו בקי בהן בודק בסימנין." וכך נפסק

הארבה הבודד מותר באכילה, שכן יש לו סימנים המתאימים למובא בתורה ובדברי חז"ל, אלא שבשל המציאות הנזכרת לעיל יש בידינו כיום מסורת ברורה ומוצקה רק לגבי המופע המתלהק.

ראיה נוספת לזיהוי הארבה הכשר בימינו עם המופע ההמוני ניתן ללמוד מדיני תענית. לפי המשנה³⁵ היו מתריעין ומתענים רק כאשר היו מגיעות להקות הארבה (=גובאי) והחסיל. בארץ-ישראל היתה תופעה זו מתאימה רק לארבה המדבר. אמנם ר' שמעון בן אלעזר סבר שאף על החגב מתריעין³⁶, אלא שדעתו לא התקבלה להלכה³⁷. שאר המינים (סלעם, חרגול) לא נזכרו כלל לענין תענית, ומכאן בפשטות שאין מדובר במינים מזיקים הבאים בלהקות, אלא מדובר בחגבים החיים באופן תמידי בארץ, כפרטים בודדים. ועדיין צריך להוסיף הסתייגות ולהדגיש, שאין זה תנאי מפורש בהלכה לכשרות החגבים, שיהיו במופע מלוהק. מה עוד, שיש עדויות ממחוזות שונים בתימן שנאכלו גם חגבים ממינים שהופיעו כבודדים.

ד. היחס ההלכתי בין שני המופעים של הארבה

אם אכן קיימת הבחנה בענין כשרות הארבה, בין הארבה מהמופע הבודד לארבה מהמופע הנוודד, הרי שמדובר בתופעה לא סבירה. מבחינה מדעית ארבה המדבר מהמופע הבודד וארבה המדבר הנוודד הם מין אחד. יתירה מזאת, מזחלים שבקעו מביצים ניתן לקבל חגבים בוגרים במופעים שונים, בהתאם לצפיפות והקניית תנאים סביבתיים שונים. אמנם ידוע שאין חפיפה מוחלטת בין הגדרת

³⁸ ראה: י' פליקס, כלאי זרעים והרכבה, תל-אביב תשכז, 10-11; מ' סלון, "עקרונות המיון לקבוצות של בעלי-חיים בתורה והדגמתם בשמונה השרצים", חלמיש, 7 (תשמט), עמ' 27-40; עמר, זיהוי שרץ העוף, בד"ד 11, עמ' 20-21, וראה עוד מאמרו של הרב אלחנן בן-נון, הגדרת ה"מין" בכלאים עפ"י שיטת הרמב"ם, תחומין, א, עמ' 207 ואילך

³⁹ משנה, בכורות א ב

⁴⁰ א, טו-טז

⁴¹ הלי' כב

³⁵ תענית ג ב

³⁶ תענית יט ב

³⁷ רמב"ם, הלי' תענית ה, י

הראש. רבי חיים בן עטר ראה את פירוש רש"י כעיקר, ופקפק על פיו במהימנותה של מסורת האכילה שהיתה במקומו (העיר סאלי במרוקו). את הסתמכותו על דברי רש"י דחו מחזיקי המסורת בכך:

א. רש"י בא רק לפרש בעיות המתעוררות בפסוקים, ואיננו פוסק⁴⁷.

ב. רש"י בדבריו אלה הוא יחיד מול רבים, הן בזיהוי הארבה ע"י הגאונים⁴⁸, הן בתיאוריו של הנביא יואל, ומכל התנאים ועד לראשונים לא מצאנו עוד חכם שכתב כמוהו, ואף לא בספרי הסוד⁴⁹.

ג. אף רש"י כתב בהמשך פירושו "ויש הרבה מהם במקומנו בינותינו", לא ידוע אף מין חגב אחד המתאים לתיאור זה. אף שר' חיים בן עטר מספר על תלמיד חכם שמצא חגב שסמוך לצוארו היו לו קרסולים, מכל מקום עדות רחוקה זו יחידאית היא. ואף שנמסרה בשם ת"ח, יש מקום להטיל בה ספק, שכן יתכן ולא מדובר בקרסולים המיועדות לניתור, ומה שראה אותו חכם הינו זוג זרועות המשמשות לתפישת טרף, כפי שמוכר לנו אצל גמל-שלמה, שבודאי לא סביר לזהותו כחגב טהור (כיון שאינו מוכר כמכת מדינה, וכן בגלל עובדת היותו בעל חיים טורף).

אולם קשה לפטור את הבעיה בהנחת טעות, שכן רש"י ציין את שמו הלועזי של הארבה - לנגושטא⁵⁰. הרא"ה ור' יהונתן מלוניל הביאו את דברי רש"י, אולם בהדגשה שמדובר ברגלים "האחרונים",

גם בשולחן ערוך⁴². השמות והסימנים נכתבו לנו בתורה⁴³, והמסורת תוארה לנו במדרשי חז"ל - "תנא דבי רבי ישמעאל: זאת החיה אשר תאכלו - מלמד, שתפס הקב"ה מכל מין ומין והראה לו למשה ואמר לו: זאת אכול וזאת לא תיכול"⁴⁴. ומעין זה עשה משה "מלמד שהיה משה אוחו החיה ומראה להם לישראל"⁴⁵.

ו. סימני שרץ העוף בתורה ובמסורת חז"ל

סימני שרץ העוף שמופיעים בתורה ובמשנה מזכירים את הסימנים הבאים:

א. ארבע רגלים - הכוונה לארבע רגלי הליכה קדמיות.

ב. זוג רגלי ניתור אחוריות, המכונות במקורות "כרעים" או "קרסולים (קרצולים)".

ג. ארבע כנפים: זוג כנפי תעופה וזוג כנפי חפייה ועליהם להיות חופות את רוב גופו.

ד. לדעת ר' יוסי שמו צריך להיות ידוע כחגב.

1. כרעי השרץ

פירושו של רש"י⁴⁶ עורר בעיה בזיהוי סימנים של הכרעיים. רש"י פירש: "כרעיים ממעל לרגליו לנתר בהן על הארץ" - "סמוך לצוארו יש לו כמין שתי רגלים, לבד ארבע רגליו; וכשרוצה לעוף ולקפוץ מן הארץ, מתחזק באותן שתי כרעים ופורח." פירוש זה לגבי מיקומם של הכרעיים ותפקידם יצר קושי גדול, שכן לא ידוע לנו שום חגב העונה לתיאור זה. רגלי הניתור ממוקמות תמיד מאחורי רגלי ההליכה, ולא לכיוון

⁴² יו"ד פב, ב

⁴³ ויקרא יא; ודברים יד

⁴⁴ חולין מב א

⁴⁵ ספרא שמיני ב

⁴⁶ ויקרא יא, כא, ולסוגיית הגמרא

⁴⁷ שו"ת נפת-צופים יו"ד סי' יג. וראה גם יד-מלאכי בכללי רש"י סעיף ב.

⁴⁸ תיאורי רס"ג בתפסיר. בעל מרפא-לשון ציין לרב האי גאון בספר המפתח למסכת שבת.

⁴⁹ עץ-חיים, העוסק בטעמי המצוות, מצוה סב, צויין במרפא-לשון.

⁵⁰ מדובר בלעז צרפתי קדום, ועד היום נקרא כך הארבה בספרדית (משה קטן, אוצר לעזי רש"י, ירושלים תשנא, ערך 3170)

2. כנפי השרץ

הכנפיים מכונים בפי חלק מעולי תימן בשם "לבוש", והוא צריך לכסות את כל גוף הארבה⁵⁴. הצורך שהכנפיים יחפו את רוב הגוף מתייחס לחגבים בעלי הכנפיים הארוכות, והוא בא למעט חגבים שכנפיהם אינם חופות את רוב גופם גם בשיא התפתחותם, והידועים בשם קצרי-כנפיים. דוגמה לחגב קצר-כנפיים הוא צלבגב קצר-כנף (*Notostaurus cephalote*) ישנם מיני חגבים שאין להם כלל כנפים, או שניתן להבחין בהם רק בניצני כנפים מנוונות. דוגמאות לחגבים חסרי כנפים הם: *Prionosthenus* (הסלעים) ורגבן בית-הלחמי (*galericulatus*) ורגבן בית-הלחמי (*Ocneropsis bethlemita*).

כאשר אנו דנים בארבה המדבר, הרי ש"כנפיו חופות את רוב גופו" הוא סימן המציין שלב מתקדם בהתפתחותו לאחר התנשלות חמישית וזוהי בעצם הפיכתו לבוגר. לסימן זה יש נפקא מינה חשובה גם בהקשר לשלבים הראשונים בהתפתחות ארבה המדבר. בשלבים המוקדמים יותר, הזחים לפי רוב החוקרים ל"גזם", "ילק", ו"חסיל" הנזכרים ביואל א, ד⁵⁵, הוא חסר כנפיים או שאין הם חופות את רוב גופו. הגמרא⁵⁶ מסיקה ש"אין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן כגון הזחל מותר"⁵⁷, ואם כן מותר לאכול את הארבה כבר בדרגות

ובפירוש רבינו נסים על הרי"ף לא נמצאות המלים הבעיתיות "סמוך לצוארו". משום כך הוצעו מספר פירושים אחרים להבנת דברי רש"י:

א. הרב יוסף קאפח הציע הסבר⁵¹. לפיו הכרעיים אינן רגלי הקפיצה אלא מדובר בשתי הקדמיות מבין ארבע הרגלים הרגילות, וכוונת רש"י שהוא מתחזק בהם לפני הקפיצה. הוא מסתייע בתרגום הירושלמי לפסוק זה, המתרגם את המלים "לנתר בהם"⁵² - "למשרג בהון", פועל שבספר הערוך התפרש במספר מובנים, והשלישי שבהם הוא "ירידה". פעולה כזו תואמת את לשון הפסוק בו נאמר "על הארץ", ולא "מעל הארץ" שהיה מתאים יותר, אם היתה הכוונה לקפיצה עצמה. על פירוש זה קשה, שכן קפיצתו של החגב נעשית בעיקר ברגלי הקפיצה. כמו כן נראה סביר יותר שהכינוי היחודי "כרעיים" ניתן לרגלים היחודיות, ולא לשתים מבין ארבע הנראות זהות.

ב. בשו"ת נופת-צופים ביאר, שכוונת רש"י היא שסמיכותן של כרעי הניתור האחוריות לצואר, הינה מבחינת הגובה בו הן ממוקמות ביחס לקרקע, ובניגוד לשאר הרגלים שמצויות מתחת לגוף. כרעיים אלו עולות גבוה יותר מגובה הגוף, שמעליו נמצא רק ראשו של החגב.

ג. ר' אמיתי בן דוד ביאר בספרו שיחת-חולין, שכוונת רש"י היא שרגלים אלו, למרות מיקומם בסוף כל הרגלים, עדיין הן מצויות בחצי הקדמי של גוף החגב, ולא כמו בבעלי חיים אחרים שהכרעיים נמצאות סמוך לזנב⁵³.

עמ' 163-167

⁵⁴ השווה לדברי מדרש הגדול (שמות י, יז): "לבושו דומה לסרק (שריון)". וכן ז' עמר, "סימני הארבה לאור מדרש מאוחר", על אתר ח-ט (תשסא), עמ' 99-106.

⁵⁵ בניגוד לר"א אבן עזרא (יואל א ב) והמאירי (חולין סה א) שפירשו, שמדובר בשמות מיני חגבים טמאים

⁵⁶ חולין סה א

⁵⁷ וכן פסק הרמב"ם בהל' מאכלות אסורות א כג

⁵¹ בפירושו לרמב"ם הל' מאכ"א פ"א הע' לא ובספר המצוות עמ' קלד הע' 25

⁵² על מלה זו העיר ר' אברהם בן עזרא, שאין לה אח במקרא כשהיא עם נו"ן. ר"י אבן ג'נאח אכן פירשה אחרת, כפעולת הפיכת העפר והסרתו ממקומו

⁵³ ועוד ראו בהרחבה בסוגיה זו, עמר, הארבה,

גם הרשב"א, הר"ן, הרא"ש, והשו"ע⁶¹, ולמעשה יהודי תימן החמירו ואכלו רק את הארבה עם הסימנים שנקרא חגב).

ג. השיטה הממוצעת - לפיה יש לדעת ששמו חגב רק כאשר צורתו משונה מהרגיל (כגון שראשו צר ויש לו זנב, וכן כשאנו נתקלים בסוג שיש לו כל הסימנים, אולם צורתו שונה מאד, כמו הצרצור - הצרצר, זו שיטתו של הרמב"ם בפירושו המתוקן למשנה ובהלכה במשנה-תורה. כך כתב הרלב"ג, וכך הבין המהרש"א⁶² בשיטת רש"י).

סברתו של ר' יוסי, שיקרא שמו חגב, מעלה קושי, שהרי רק אחד המינים המותרים מהתורה נקרא בשם "חגב", ולידו נרשמו כמותרים באכילה גם הארבה, הסלעם והחרגול⁶³; אם כן, כיצד יוכל לדרוש ר' יוסי מכל המינים להקרא בשם "חגב"? את הדרישה ששמו יהיה חגב ניתן אפוא להבין בשתי צורות:

א. מדובר בשם פרטי מדויק מאד⁶⁴. ולכן מקצת הפוסקים חיפשו קבלה ברורה של איש מפי איש ששמו חגב, למרות שאנשי מקומם כינו אותם חגבים או ארבה.

ב. מדובר בשם כללי של מספר מינים קרובים, ושם זה משמש גם לאחד מהמינים הפרטיים⁶⁵. כך ניתן להבין כיצד שמו של אחד משמונת השרצים

התפתחותו הראשונות, בטרם התפתחו הכנפים למלוא אורכן. אלא שבדיעבד נמנעו רוב יהודי תימן מלאכלם בדרגות מוקדמות, כאשר עדיין לא התפתחו כנפיים או שהכנפיים עדיין לא חפו את רוב גוף הארבה. סביר שלא אכלו את הזחלים רק מפני שהיו קטנים וכחושים, והדבר לא נבע מצד חשש איסור, אלא מתוך שלא הורגלו לעשות כן ומצד "דלא חזי להו לאינשי"⁵⁸. לפי הרב פתחיה מרדכי בירדוגו, במרוקו לא נהגו לאכול את זחלי החגבים, אך לא משום איסור, אלא משום מיאוס, ואפשר שגם משום מראית עין⁵⁹.

3. הצורך בשם "חגב"

סימן נוסף נדרש לפי רבי יוסי במשנה⁶⁰: שיקרא שמו "חגב". בראשונים נמצאו שלוש שיטות בהבנתו:

א. השיטה המקילה - לפיה רבי יוסי הינו דעת יחיד, ולכן אין צורך לחוש לדעתו, ומספיקה בדיקה בסימנים האחרים (שיטה זו מיוחסת לר"ף, כמו כן מובא בחידושי הרשב"א ובמאירי בשם מקצת רבנים).

ב. השיטה המחמירה - לפיה רבי יוסי לא בא לחלוק אלא לפרש את דברי ת"ק, ולכן אין להסתפק בסימנים וצריך לדעת גם ששמו חגב (שיטה זו נמצאת בפירושו של הרמב"ם למשנה, ובעקבותיו נטה המגיד-משנה לפרש כך את לשונו במשנה-תורה, למרות הקושי הלשוני. כך פסקו

⁶¹ יו"ד סי' פה

⁶² חולין סו

⁶³ ויקרא יא כב

⁶⁴ זו כנראה הבנתו של ר' חיים בן עטר בספרו פרי-תאר יו"ד סי' פה, וכן הבין ר' דוד משרקי בספר ראשי-בשמים יו"ד סי' פה, ובספר חגורת-שמואל.

⁶⁵ עקרון לשוני נפוץ - ראה דבריו של הרמב"ם

⁵⁸ בראיונות שערכנו סופר לנו שזחלים אלה, נקראים "דבא". באזור חבאן ומחוזות אחרים שבתימן נהגו בשנות רעב לאכול אותם. אז היו חופרים תעלות כדי ללכוד אותם, אספום וטיגנום. כמו כן, אכלו גם את ביצי הארבה, ראו בהרחבה, עמר, הארבה, עמ' 87-86, 112

⁵⁹ נופת-צופים יו"ד יג, ג-ד, וכן פירוש תוספת-קדושה על חסדי-דוד לתוספתא חולין ג, ט.

⁶⁰ חולין ג ז

סימנים שהועברו במסורת שבעל פה :

1. סימני הצבע

בתשובת רבני צנעא לראי"ה קוק⁷⁰ מוזכרים חגבים טהורים שיש לגביהם מסורת, ו"הם ג' מינים משונים בגוון שלהם." הרב יוסף קאפח⁷¹ פירט גוונים אלו, ומנה בהם ארבעה מינים: "משובח שבכולם האדמדם; למטה ממנו - חרצי"ה, אפורונקוד; למטה ממנו הצהבהב; ולמטה ממנו הלבנבן. זה האחרון גרוע לאכילה מחמת רזונו, ואיבריו סיביים יותר. משובח הוא האדמדם ביחוד בזמן רבייתו, שאז הוא שמן וטעמו ערב לחיך." צבעים אלו הינם תיאורו של אותו מין הארבה בשלבי התפתחותו השונים. גם אם סברו בעבר שהמדובר הוא במיני ארבה שונים, הרי זה משום שלא היה מידע מספיק בדבר שלבי ההתפתחות של מין ארבה זה - היינו, ארבה המדבר - הוא נדד ממקום למקום, ובדרך כלל חזו הרואים רק בשלב אחד או שנים של שלבי גידולו, ולכך חשבו כל שלב למין בפני עצמו⁷². לעתים מופיעות להקות של ארבה המדבר "מעורבות", כלומר ורוד וצהוב. הם נוטים להתפצל לקבוצות לפי דרגת ההתפתחות שלהם, ולמסתכל מהצד נדמה שמדובר במינים שונים⁷³.

הצבעים שתיאר הרב קאפח מופיעים אצל ארבה המדבר רק בשלבי בגרותו, לאחר הנשל החמישי. הצבע הורוד מאפיין

הכשרים נקרא בשם חגב, ובכל זאת דורש ר' יוסי שכל הטהורים יהיה שם חגב. זו הבנת המאירי בסוגיתנו, וכך נראה מדברי הגאונים שזיהו אותו בשם הערבי "ג'ראד"⁶⁶. שהוא השם המשמש עד היום למכת הארבה. ובצורה זו הבינו גם שניים מחכמי מרוקו - ר' משה טולידנו בספר מלאכת-הקדש, ור' אברהם אנקאווא בספרו זבחים-שלמים - את הצורך בידעת שמו. לשיטה זו בא ר' יוסי למעט צרצר ודומיו שצורתם שונה, ולכן אין מכנים אותם חגבים.

השם 'חגב', הנדרש ע"פ ר' יוסי לכלל הקבוצה המותרת באכילה, יכול להיות גם בשפה זרה⁶⁷. בערבית מכונה מופע זה בשם ג'ראד (ז'ראד בלהג הצפון אפריקני)⁶⁸. בדרך זו פירשו כנראה גם בתימן, וכך מתאר הרב יוסף קאפח בפירושו לרמב"ם: "זה שהיה ראשו ארוך ויש לו זנב, לא היה נקרא חגב ג'ראד, אלא 'גזאלה', וברור שלא אכלוהו." הרב יוסף ידיד הלוי⁶⁹ שדן במסורת בני תימן כתב שאכילתם אינה מספיקה לבני עדות אחרות, אולם אם הוא גם נקרא אצלם בשם 'חגב' - אז מועילה מסורתם גם לבני עדות אחרות, ואף לבני אשכנז.

ז. סימנים של המסורת שבעל פה

בנוסף לסימנים שמנינו עד כה ישנם

⁶⁶ רס"ג בתפסיר (תרגום התורה לערבית) לפסוק זה. וראה דברי הרמב"ם בפירושו למשנה זו, שקבע שגם השם שנקרא החגב בלשון אחרת מועיל.

⁶⁷ כך כתב הרמב"ם בפירושו למשנה בחולין ג, ז. הערה זו מובאת בפירוש תימני אנונימי (מלפני כ-300 שנה) על הלי מאכלות אסורות (כ"י בידי הרב יצחק רצאבלי); נופת-צופים יו"ד יג, ב; מלאכת-הקדש לפרשת שמייני

⁶⁸ כך למשל אצל רס"ג ושאר הגאונים; כפתור-ופרח (מהדורת לונץ, עמ' קפג). וראה: נופת-צופים יו"ד יג, ב; זבחים-שלמים הלי שחיטה א, ב.

⁶⁹ שו"ת ימי יוסף בתרא, סימן ג', ירושלים תשל"ב.

⁷⁰ התפרסמה ע"י שי' יבניאל בספרו מסע-לתימן, תל-אביב תשיב, עמ' 199

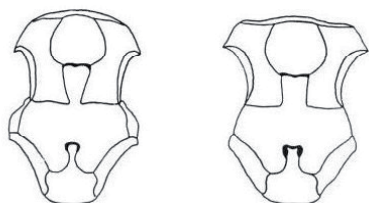
⁷¹ הליכות-תימן עמ' 218

⁷² גם ר' חיים בן עטר, שתיאר בדייקנות את שלבי ההתפתחות של החגב הירוק שראה במרוקו, כינה כל אחד מהשלבים (זחלים צעירים ובוגרים) כ"מין", למרות שהיה ברור לו שמדובר באותו מין חגב מבחינה גנטית, ראה: פרי-תואר, יו"ד פה, א.

⁷³ ראה: שפאן-גבריאלית, ארבה המדבר, משרד החקלאות 1968, עמ' 7.

2. סימן האות ח' על החזה

בחלקה העליון של לוחית הגחון של החזה של הארבה (meso-metasternum) וכן בלוחית החזה התחתונה ניתן למצוא מעין האות ח. זו ניכרת היטב בעיקר בשלב הבוגר. במופע הבוּדד צורת ח היא פתוחה יותר⁷⁴. צורת ח ניכרת בארבה כאשר אוחזים אותו בהעמדה אנכית. כאשר הארבה מוטה במקביל לפני הקרקע, נראית ה-ח כאות כ, ויש שראו בכך ציון למלה: כ שר. היו שדרשו ש ח' הוא סימן ל"ח רס" - שהארבה מחריב את היבול. במרוקו היו שסברו שזהו רמז למלה הערבית 'חלל', שפירושה מותר, כשר.

לוחית החזה עם האות ח במופע הלהקתי-הנודד ברור יותר (מימין) לעומת המופע הבוּדד (משמאל) מתוך הארבה במסורת ישראל, זהר עמר, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, 2004

לוחית החזה עם האות ח באיור החזה מתוך הארבה במסורת ישראל, זהר עמר, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, 2004

את הארבה לפני התפתחות אברי המין, והצבע הצהוב הוא השלב הסופי, שבהם בשלו איברי הרבייה. הגוונים הללו עשויים להשתנות גם בהתאם לטמפרטורה. כך למשל, בטמפרטורה נמוכה יותר, מקבל הארבה הבוגר גוון אדמדם כהה ומאוחר יותר גוון צהוב שאינו עז. הארבה הצעיר הורוד נחשב לטעים מפני שהוא מלא בחומרי תשמורת, והקוטיקולה (חומר עשוי כיטין ממנו בנוי שלד החרקים, המהווה למעשה את המעטפת החיצונית) שלו עדיין דקה ורכה. הארבה הבוגר בשלב המיני, הופך כאמור לצבע צהוב, ובשלב זה הוא אוכל פחות. כמו כל יצור שעובר תהליכי זיקנה, בשרו של הארבה הצהוב הופך להיות כחוש וסיבי יותר. ככל שהארבה מתבגר יותר, כך גם הקוטיקולה שלו מתקשה יותר, ונעשית פחות טעימה. ואכן, רוב האנשים העדיפו שלא לאכול את הארבה הצהוב.

הגוונים אפור ולבנבן משקפים דרגות מעבר ושלבים בהתפתחותו של ארבה המדבר הבוגר. צבע אפור נקוד ניתן לראות לעיתים בשלב הבשלת אברי המין של החגב, כשלב ביניים במעבר מהמופע הורדרד למופע הצהוב. צבע לבנבן או צהוב דהוי (בז') מאפיין את החגבים הבוגרים המזדקנים (בעיקר נקבות). בפרטים אלה ניתן לראות כיצד לוחיות הגב מהמרכז כלפי חוץ מתבהרות, אם כי המסגרת של הלוחיות נשארת עדיין צהבהבה. כמובא לעיל, רק בשני השלבים של הארבה הבוגר הוא בעל כנפים מפותחות שחופות את רוב גופו, ורק בשלבים אלה הוא נקרא על-פי המסורת בשם ג'ראד, היינו 'חגב'.

מעתה יובן מדוע אין מסורת המקרא וחז"ל מתייחסת לצבעי החגב, שהרי אין הם מצביעים על מינים שונים, אלא על אותו מין בשלבי התפתחות ובתנאים סביבתיים שונים.

⁷⁴ צורת הח' מצויה במיני חגבים שונים, אך אינה מובהקת כמו בארבה המלוהק. כמובן שאי אפשר לסמוך רק על סימן זה בכדי לזהות את הארבה הכשר.

בעוד שהסימן ב' מעיד על היותו החגב טמא: "הבאים מארץ אלג'יר הנה, מספרים... כי על כנפי הארבה נמצאו אותיות עבריות. ואני זוכר שותא דינוקא דאבא ודאמא, כי כן אמרו לי גם הם. גם בשנה העברה, בהיות הארבה בירושלם, הודיעוני משם כי ראו אותיות עבריות עליהם - על איזה מהם ראו אות ח', ועל איזה מהם אות ב'. ואחינו בני המערבים הנמצאו שמה המה אוכלים את הארבה אשר עליו אות הח', ושקץ הוא להם אשר עליו אות הב'. לבסוף הוא מעלה פקפוק על סימן זה: "כי למה לא נמצא כתוב בתורה את אלה מהם תאכלו, את הארבה אשר עליו הח', ואשר עליו הב' לא יאכל שקץ הוא לכם?"⁷⁵

מסורת מצפון אפריקה מציינת את א' על גבו (או גופו) של הארבה, כסימן טהרה. סימן זה מתאים מאד לארבה המרוקני (*Dociostaurus marocanus*), אשר ניכר בציור דמוי צלב או X המשורטט על גבי האוכפית (פרונוטום), ומכאן שמו העברי-מדעי בימינו - צלבגב מרוקני. מסורת זאת רומזת לאפשרות, שגם מין זה נחשב אצל יהודי צפון אפריקה כמין טהור המותר לאכילה, אך דבר זה זקוק עדיין לבדיקה.

3. הארבה צמחוני

בקרב חלק מהיהודים שעלו בעשור האחרון מתימן, ואף אצל הוותיקים יותר, מושמע לעיתים תכופות ההסבר שהארבה הכשר ניזון אך ורק ממזון כשר, ולפיכך הוא גם בריא לגוף. הארבה אוצר בתוכו סגולות רפואיות רבות אותן הוא ממצה מכל הצמחים שהוא אוכל. ואכן, הארבה למינהו ניזון רק ממזון צמחוני, בעוד שחרקים ממשפחות קרובות - כגון, חלק מהחרגולים - ניזונים מטרף בעלי חיים

סימן היכר זה נזכר לראשונה במדרש-הגדול לשמות י, יז המתאר את הארבה: "וכתוב חית על לבו, מפני שהוא חילו של מקום, שנאמר חילי הגדול"⁷⁵. סימן זה מובא גם אצל ר' שמעון בכר יעקב, שתיאר את הארבה הנאכל בארץ-ישראל בשנת תנ"ד (1694): "והארבה הנזכר היה להם סימן אחד בחזה. על איזה מהם היה חקוק אות חית כזה - ח, ועל איזה מהם היה חקוק אות טית כזה - ט. ואותם שהיו בהם טית היו נוהרים מלאכלם, כי היו אומרים שהוא סימן טמא; ואותם שהיה בהם חית היו אוכלים אותם, כי אמרו שהוא סימן שמו חגב והוא מין כשר"⁷⁶.

עבור רוב יהודי תימן וצפון אפריקה היווה הדבר סימן מובהק וקובע. אולם אין לסמוך על סימן זה לבדו, שכן הוא עשוי להופיע גם במיני ארבה וחגבים אחרים (שאינן לנו אודותיהם מסורת ברורה), ועל כן יש לבדוק שאכן נכללים בארבה הנבדק גם שאר הסימנים שנמנו לעיל. דברי הסתייגות אלה הביא ר' אברהם אנקאווא: "עוד בכלל הקבלה, אותם הנוהגים לאוכלם שכתוב ג"כ על החזה חט ואומרים פי' חגב טהור. וזה ג"כ כתוב על הירוק, ואעפ"י כן נהגו שלא לאוכלו. ואני אומר להם, שאין משם ראיה דמאן שם להו דחט היינו חגב טהור, דיכול אני לאמר חגב טמא, אלא העיקר הוא המסורת שבידם"⁷⁷.

ר' יחיאל בריל, עורך עיתון הלבנון, הביא בשנת תרכ"ו מסורת ששמע מיהודי אלג'יר, ולפיה סימן הח' כעדות לכשרות החגב נמצא על כנפי החגב ולא על חזהו,

⁷⁵ יואל ב כה

⁷⁶ בניהו, עמי' סה

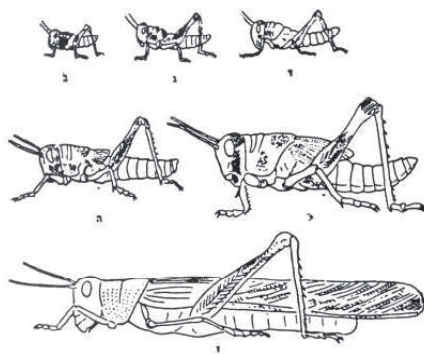
⁷⁷ זבחים-שלמים ה' שחיטה א, ב. וכן ראה: ר' מצליח מאזוז, ספר איש מצליח, בני-ברק תשל"א, כרך א, בהקדמה העוסקת בשבחי הגאון המחבר זצ"ל, עמי' כט

⁷⁸ מובא על-ידי פ' גרייבסקי, הארבה בארץ-ישראל, תקצ"ח-תרע"ו, ירושלים תרפ"ז, עמי' ד-ה

לפי עדויות עולים מתימן, **העושים** הוא חגב גדול בגודל האמה (האצבע האמצעית), מגושם יותר מהארבה (גיראד) הכשר וצבעו אפרפר. פרטים אחדים של חגב זה היו נילוים ללהקות הארבה, ופעמים שבלי משים היו מלקטים אותו יחד עם הארבה הכשר. אולם לאחר צלייתו בתנור, כאשר היו מתקינים את החגבים לאכילה, היו מקפידים להשליכו⁸¹. **החנאג'ר** הוא חגב קופצני הנמצא בדשאים, קטן יותר מהארבה הכשר, וצבעו ירקרק או חום-צהבהב, בעל זנב מחודד. מין זה גדל גם בארץ והוא מזוהה עם החרגול. אחד מהסימנים המובהקים של משפחת החרגוליים (Tettigonioidea) הוא צינור ההטלה הארוך של הנקבה, שהוא דמוי חרב או כפוף דמוי חרמש. אולם חנאג'ר היה גם כינוי לחגבים קטנים שונים אחרים. וסאדת אלחנש (=כרית הנחש) הוא מין חגב קטן, בעל שקע בגבו.

לפי עדויות של עולים מתימן, מינים אחרים שנאסרו באכילה בתימן היו: שמידראן, אזאלה, מדיריאן, דאבת אלגיוזה, חנג'רי אלשוהקה, סומבע וג'נדב. לא מן הנמנע שבחלק מהמקרים מדובר באותם חגבים, שנקראו בשמות שונים בהתאם לדיאלקטים המגוונים שרווחו במחוזותיה השונים של תימן. הצד השווה לכל המינים הללו, שהם חיו בדרך-כלל ביחידות, וכפי שנמסר ע"י מורי עזרי גיאת: "כשבא הארבה בלהקה, אכלו בלא בדיקה, כיוון שלא התערבו בהם טמאים".
יוצא דופן הוא, כאמור לעיל, העושים, שנילווה ללהקות הארבה הכשר, אך במספר מועט.

אחרים. היותם של מיני הארבה הכשר צמחוניים, ולא טורפים, כולל אותם בסימן ההיכר המובהק של כלל מיני בעלי-החיים הטהורים, יונקים ועופות כאחד.

שלבי התפתחות של ארבה המדבר. הארבה מהמינים המותרים - מותר גם כשכנפיים טרם צמחו. מתוך הארבה במסורת ישראל, זהר עמר, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, 2004

ט. המסורת בדבר מיני החגבים האסורים

בתימן היו ידועים מספר מיני חגבים, שהיו להם כל סימני הטהרה שזכרו בתורה ובתלמוד, אך לא היתה לגביהם מסורת, ולכן לא אכלום⁷⁹. בקטגוריה זו נכללים: עושים, חנאג'ר, ג'זאלה, וסאדת חנש, ועוד. על חלק מהם (עושים וחנאג'ר) כתב הר"י קאפח⁸⁰, שלא אכלום על אף שאינם משונים בצורתן, והיו בהן כל הסימנים - וכל זאת משום שלא היתה להם מסורת. מינים אלו, האסורים, לא היו באים, לדבריו, בלהקות גדולות, אלא מתרבים אחרי הגשמים בחדשי אדר ניסן ואייר, ואחר כך מתמעטים.

⁷⁹ ראה תשובת בית הדין של צנעא לרב קוק בעניין זה, ש' יבניאל, מסע לתימן, תל-אביב תשיב, עמ' 199.

⁸⁰ בפירושו לרמב"ם הל' מאכלות אסורות פ"א הערה לא; וכן בהערותיו לשהמ"צ מצ' קנא; ובהליכות-תימן, עמ' 218.

⁸¹ הר"י קאפח (הל' תענית ב ז) זיהה את הגובאי עם העושים. יש בידינו עדויות מאזור חבאן (תימן) על אכילת חגב שמגיע כפרטים בודדים, ונקרא "תיס אלג'יבל" (תיס ההרים). הוא דומה בתיאורו לחגב הנקרא במחוזות אחרים בשם "עושים"

י. סיכום

ההיתר לאכול את הארבה הכשר עבר תמורות רבות במהלך הדורות. התורה התירה לאכול כמה מינים של "שרץ העוף", ומתוכם נשתמרה בידינו מסורת מוצקה רק של ה"ארבה". המסורת נשתמרה בקרב יהודי תימן ואצל חלק מיהודי צפון-אפריקה (יהודי מרוקו ודרום אלג'יריה). כאן התמקדנו במין ארבה המדבר (*Schistocerca gregaria*), שע"פ כל הסימנים והעדויות הוא מין הארבה הכשר, הנפוץ והידוע ביותר באפריקה, בחצי האי ערב ובמזרח התיכון.

אצל יהודי תימן לפליגיהם השונים נראית המסורת ברורה וודאית⁸⁴ - כולם נהגו לאכלם, ואף ראו בכך מאכל תאוה. מדבריהם של חכמי תימן עולה שפסקו כדעה המחמירה ביותר, הדורשת ידיעת שמו כחגב (גם כשאין מראהו משונה), ומכאן שמסורת זו יכולה לשמש ולהועיל גם לבני עדות אחרות, שעד כה היו משוללים כל מסורת בענין אכילתם של החגבים. מתיאוריהם ומזיהוייהם את החגבים שהוצגו בפניהם עולה בבירור, שלפחות המין המכונה כיום ארבה המדבר כשר ללא כל ספק.

בעדויות שנאספו מרבנים, מתלמידי חכמים, ומזקני עדה זו, נמצאה נקודה אחת בה לא היו תשובותיהם אחידות. כאשר הוצג בפניהם מין חגב דומה הקרוי חגב נודד או ארבה אירופאי (*Locusta migratoria*) היו שלא הבדילו כלל בינו לבין ארבה המדבר שהיה בתימן; היו שהבדילו, אולם לא ראו בשינויים הבדל

באשר לאכילת העושים (מזוהה עם הגובי המצרי = *Anacridium aegyptium*⁸²) ישנן עדויות סותרות, יש שאכלוהו ויש שאסרוהו. הרב יוסף קאפח הסביר שלמעשה אין סתירה ביניהם, שכן היו שני מיני עושים שהופיעו בדרך כלל כבודדים: מין טמא שהיה קטן ובגוון שחור, ומין גדול יותר אפרפר שהיה כשר⁸³.

שני מיני ארבה המדבר שיש עליהם מסורה. מימין המופע הבודד ומשמאל המופע הלהקתי (בגיל שצבעו אדמדם וטעמו משובח)
מתוך הארבה במסורת ישראל, זהר עמר, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, 2004

ר' משה טולידנו מזכיר במלאכת-הקודש לפרשת שמיני מין ארבה שלא נאכל במרוקו למרות שהיו לו סימני טהרה. מין זה נקרא בלשון ערבי חזאזא מזאזא, ואינו נאכל אפילו לאומות העולם מרוב כחישותו. אין לדעת לאיזה מין ארבה התכוון.

תצלום צלחת המנה אחרונה בסעודת המסורת, בירושלים, תמוז תשס"ב.
מתוך הארבה במסורת ישראל, זהר עמר, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, 2004

⁸⁴ יש לציין את הכרותם המרשימה של מספר תלמידי חכמים עם החגבים, הכרות שניכר בה שנעשתה על ידי מחקרים בשטח, והתחקות לימודית יסודית מאד, במיוחד תיאוריו בכתב ובעל פה של מו"ר הרב יוסף קאפח, מורי עזרי גיאת, ובדורות קדומים יותר אצל רבי חיים בן עטר

⁸² באנגלית: Egyptian tree locust

⁸³ מין חגב זה מזוהה עם 'צפורת כרמים', וראו בהרחבה, עמר, הארבה, עמ' 108, 120-121

מסתייגים ומציינים שסימן זה נמצא גם בחגבים שעליהם אין מסורת אכילה. ישנה התאמה בין הרואים בו סימן מובהק לבין המזהים גם את החגב הנודד ככשר, ובכך ניתן לאשר את סברתנו שמדובר במינים כשרים שמסורת קפדנית לא הכירה, ולכן החמירה בדינם. הנחה זו מאפשרת לנו לכלול את כל מיני הארבה המלוהק כמין אחד מבחינה הלכתית, בעוד שמבחינה ביולוגית הם נחשבים למינים שונים. הרב יצחק רצאבי, בתשובה מפורטת ששלח לנו, סובר שהארבה המדברי והחגב הנודד נחשבים להלכה למין אחד, וגם המינים שלא היו מצויים בתימן הם כשרים⁸⁷. יתכן אם כן, שיצליחו בעתיד להתחקות אחר זהותם של כל מיני הקבוצה, שאותה מכנה התורה בשם "ארבה", על פי המסורת שעברה לגבי אחד מבני הקבוצה, שכן מרגע שהמסורת הגיעה כגילוי מילתא, הרי אנו יודעים בהיתרם של כל בני הקבוצה.

מהותי שצריך לשנות את דינו⁸⁵; והיו שזיהו את ההבדלים ולא היו מוכנים לראותו ככשר, שכן על חגב כזה אין בידם מסורת אכילה⁸⁶. יתכן שאלו וגם אלו דברי אלקים חיים, משום שבנושא מסורת האכילה דייקו מאד בתימן, ומה שלא ראוהו נאכל לא הותר. אולם מצד ההלכה יתכן שהוא נחשב לאותו מין. פעמים רבות מדובר בהלכה על משפחות, ולא על שמות פרטיים מדוייקים, כפי שכבר העירו מספר חוקרים (וכפי שחשבו גם על שלבי ההתפתחות השונים שהם מינים שונים, והתברר שמדובר באותו מין עצמו). בנושא זה אין להתחשב גם בדרך המיון המדעית, שכן דרכי הסידור שנוהגות בהן הסכמיות בלבד ואינן כשל התורה.

בדרך זו ניתן לבאר גם את השוני בהתייחסות לסימן הימצאותה של האות חי"ת על חזהו של החגב הכשר. יש שרואים בכך סימן מובהק, ואחרים

⁸⁵ הרב יוסף צובירי בראיון מוקלט, וכן מקצת מזקני העדה שרואיינו

⁸⁶ הרב יוסף קאפח, וכן מעולי תימן שהגיעו בשנים האחרונות מצפון תימן, אזור צעדה וחיידאן

⁸⁷ ראו בתוך: הארבה ואכילתו במסורת ישראל (ז' עמר עורד), רמת גן תשנ"ט, עמ' 36-45.

תקציר

לפי הכתוב בתורה ויקרא יא, כא-כב המותר באכילה משרץ העוף הוא "ההולך על ארבע אשר לו כרעיים ממעל לרגליו לנתר בהן על הארץ", ובפירוטם אתה מוצא: "את הארבה למינו ואת הסלעם למינהו ואת החרגל למינהו ואת החגב למינהו". במשנה חולין ג, ז נאמרו סימנים נוספים לכשרות החגבים וכן ישנם סימני כשרות נוספים אשר נמסרו במסורת שבעל-פה, ולהם משקל רב ומכריע בכל הקשור לאכילתם בימינו, הלכה למעשה. להלן סיכום סימני החגבים הטהורים:

א. ארבע רגלי הליכה קדמיות.

ב. זוג רגלי ניתור אחוריות.

ג. ארבע כנפים: זוג כנפי תעופה וזוג כנפי חפייה, ועליהם להיות חופות את רוב גופו.

ד. לדעת ר' יוסי שמו צריך להיות ידוע כ"חגב".

ה. סימני הצבע המאפיינים את החגב הטהור בדרגות ההתפתחות השונות.

ו. סימן צורת האות – ח שחקוקה בלוחית החזה של הארבה, כאשר אוחזים אותו בעמדה אנכית.

ז. הארבה הכשר הוא צמחוני.

כמו בכשרות העופות, הגישה ההלכתית המחמירה אינה מסתפקת בסימנים, אלא דורשת "מסורת", כלומר עדות רציפה ומהימנה, איש מפי איש, לגבי כשרותו של המין המסויים.

מתוך ארבעת מיני החגבים שנמנו בתורה ניתן לזהות בבירור רק את ה"ארבה למינו", ולאחרים אבדה ברבות השנים מסורת הזיהוי. מסורת זו השתמרה עד ליובל השנים האחרון בקרב יהודי תימן וחלק מיהודי צפון אפריקה, ובמחקר תורני שנערך בשנים האחרונות תועדה מסורת הלכתית זו מפי מאות אינפורמנטים מהימנים, במטרה לשומרה למען הדורות הבאים.

הארבה למינהו כולל את מיני החגבים בעלי יצר התלהקות, המסבים בדרכם נזק רב לאדם. מיני ה"ארבה" הנפוצים והחשובים ביותר בעולם העתיק, לפי סדר חשיבותם, הם:

א. ארבה המדבר - (*Schistocerca gregaria*).

ב. הארבה האירופי הנקרא גם חגב נודד (*Locusta migratoria*).

ג. הארבה המרוקני הנקרא גם צלבג מרוקני (*Docostaurus marocanus*).

המחקר התורני מורה על מסורת כשרות מוצקה וחד משמעית לגבי ארבה המדבר, גם במופעו הבודד (*phases solitaria*), בעוד שלגבי המינים האחרים העדויות הן יותר מעורפלות.